

قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی

^۱ حسین رجایی

^۲ علیرضا سلیمی

^۳ سیدعلیرضا حسینی

^۴ محمدحسین ناظمی اشنی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۴/۲۰

چکیده:

فلسفه طرح رهبری ولی فقیه، سپردن زمام امور کشور به دست فقیه واجد شرایطی است که هدایت نظام اسلامی را در مسیر اسلام، عهده‌دار است. اختیارات رهبری در حکومت اسلامی ماهیت شرعی دارد و قوام نظام اسلامی در عصر غیبت، تحت امر ولی فقیه است. در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز ولایت فقیه رکن اساسی محسوب می‌شود و تمام قوا و دستگاه‌های حاکمیتی مستقیم یا غیرمستقیم تحت نظارت ولایت امر و امامت امت انجام وظیفه می‌نمایند. قلمرو اختیارات ولی فقیه در قانون اساسی جمهوری اسلامی، مطلق و در عین حال ضابطه‌مند است که قانون‌گذار در اصول متعدد آن را پیش‌بینی نموده و قابل اعمال است. اختیارات ولی فقیه در حکومت اسلامی مبنای فقهی و شرعی داشته و بر اساس قواعد مردم‌سالاری دینی نیز در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقبولیت یافته است. در این مقاله تعداد ۱۷ اصل از اصول مرتبط با اختیارات ولی فقیه در قانون اساسی در قالب گزاره، مفاهیم محوری، مضامین و قضایا، احصاء و در نهایت نظریه اختیارات رهبری، مستند به منشأ شرعی و مقبولیت مردم‌سالاری دینی است و بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ حاکمیت، صیانت و هدایت نظام اسلامی را عهده‌دار می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: اختیارات، قانون اساسی، رهبری، ولایت فقیه، نظریه داده بنیاد.

۱- دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق دانشگاه آزاد اسلامی محلات

۲- هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی محلات (نویسنده مسئول)

۳- هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی محلات

۴- هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی محلات

مقدمه:

اندیشمندان شیعی بر اساس منابع فقهی و مستندات عقلی، منشأ مشروعیت ولایت فقیه را انتصاب الهی می‌دانند و معتقدند که نقش مردم در فعلیت یافتن حاکمیت ولایت فقیه از طریق خبرگان، تعیین مصداق اصلح و پذیرش و به فعلیت رساندن ولی فقیه نقش مؤثری دارند. بر این اساس مبنای قلمرو اختیارات ولی فقیه همانند اختیارات رسول مکرّم اسلام و ائمه صلوات الله علیهم است که ارتباط مستقیم با نوع انتصاب آنان از سوی شارع مقدس دارد.

انقلاب اسلامی برآمده از مردم‌سالاری دینی محصول فرآیند انتخاب رهبران سیاسی است که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به دو شکل انتخاب مستقیم مردم (ریاست جمهوری) و انتخاب غیرمستقیم (انتخاب رهبری توسط خبرگان واجد شرایط) تجلی یافته است؛ بنابراین قانون اساسی الهام‌بخش تحکیم پایه‌های حکومت اسلامی استنباط شده از سوی شارع مقدس است که قانون‌گذار بر مدار قرآن و سنت اهل بیت علیهم السلام، اختیارات حاکم اسلامی و ولی فقیه را تبیین و تدوین نموده است.

قلمرو اختیارات رهبری در قانون اساسی جمهوری اسلامی بر اساس مبانی نظری حاکمیت نائب معصوم (ع) در دوران غیبت مبتنی بر شریعت و عقلانیت است که به صورت مجموعه‌ای از اختیارات ایجابی و سلبی حاکمیتی اسلامی به در قانون اساسی جمهوری اسلامی تصریح شده است.

محقق در پژوهش حاضر در پی آن است که حدود اختیارات ولی فقیه را بر اساس متن قانون اساسی به عنوان میثاق ملی نظام اسلامی و با تکیه بر نظریه مبنای استخراج نماید. با این وجود مسئله اصلی مقاله حاضر تعیین حدود و ثغور اختیارات ولی فقیه در قانون اساسی جمهوری اسلامی می‌باشد.

مبانی نظری اختیار از دیدگاه متکلمان اسلامی: در خصوص ماهیت و حدود ثغور اختیار در

میان محققان متکلم اسلامی چند نظریه وجود دارد؛ که مهم‌ترین این نظریه عبارت است از:

الف: نظریه تفویض: قائلین این نظریه معتقدند که فعل انسان فقط توسط خود او پدید می‌آید و خداوند هیچ دخالتی در آن ندارد و انتساب فعل انسان به خداوند انتساب حقیقی نیست، بلکه بدین جهت است که خداوند انسان را آفریده و به او قدرت انجام فعل را عطا کرده است، ولی در انجام یا ترک فعل او دخالتی ندارد یعنی فعل انسان از نظر تکوینی به خود او واگذار شده است.

♦ قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی ۵۷

قاضی عبدالجبار معتزلی چنین نظریه‌ای اقامه کرده است. او معتقد است که فعل انسان تابع قصد و اراده او است. آنچه اراده کند، انجام می‌دهد و آنچه اراده نکند، انجام نمی‌دهد؛ بنابراین انسان خود پدیدآورنده فعل خویش است و خداوند آن را در انسان نیافریده است (شرح الاصول الخمسه: ۲۲۶).

اتکا به نظریه تفویض نوعی ثنوی‌گرایی است و با اصل توحید در خالقیت و تدبیر منافات دارد. صدرالمتألهین پس از نقل نظریه تفویض و انگیزه آن که دفاع از اصل عدل و تنزیه خداوند است، آن را مورد انتقاد قرار داده و تأکید می‌کند که: «آنان از این مطلب غفلت کرده‌اند که لازمه نظریه آنان اثبات شریک‌های بسیار برای خداوند است. تردیدی نیست که اعتقاد به این که افراد بشر خالق افعال خویش‌اند، بدتر از اعتقاد به این است که بت‌ها و ستارگان شفیعیان درگاه الهی‌اند» (میرمحمدی، ۱۳۸۳: ۱۲).

ب) نظریه جبر: اکثریت متکلمان اشعری معتقدند که افعال انسان فقط با قدرت خداوند تحقق می‌یابد و اختیار انسان در تحقق افعال او هیچ‌گونه تأثیری ندارد. مؤلف مواقف گفته است: افعال اختیاری انسان فقط به قدرت خداوند واقع می‌شوند. مهم‌ترین انگیزه آنان بر طرح این نظریه دفاع از اصل توحید در خالقیت بوده است^۱ (شرح المواقف، بی‌تا، ج ۸: ۱۴۶).

در صورت پذیرش نظریه جبر مطلق این اشکال مطرح می‌شود که انسان فقط مخلوق و معلول قدرت خداوند است و قدرت و اراده انسان در تحقق افعال وی تأثیری ندارد، او فاعل مجبور خواهد بود. این نظریه نه تنها از طرف مخالفان اشاعره (متکلمان عدلیه) مورد نقد قرار گرفته بلکه برخی از محققان اشاعره نیز آن را در حل مشکل جبر را ناکافی دانسته‌اند.

ج: نظریه امر بین الأمرین: نظریه دیگری وجود دارد که به «امر بین الأمرین» معروف است، این نظریه به استناد روایت معروف امام صادق ع است که فرمود «لا جبر ولا تفویض بل امر بین الأمرین» به نظریه امامیه (شیعه) معروف است، با بررسی اجمالی این نظریه می‌توان مدعی شد؛ اراده و فاعلیت انسان که معلول و مخلوق خداوند است در طول اراده او می‌باشد. لذا هیچ‌یک از دو نظریه تفویض و اختیار نزدیک به ثواب نیست؛ زیرا نظریه تفویض با عمومیت قدرت و مالکیت مطلقه الهی منافات دارد و نظریه جبر نیز با اصل عدل الهی و تکلیف و توابع آن ناسازگار است.

۱- إن أفعال العباد الإختیاریه واقعہ بقدر الله سبحانه و تعالی وحدها

اختیارات رهبری در اندیشه اسلامی: رهبری در اسلام خاستگاه الهی دارد. در نظام سیاسی اسلام، حاکمیت مطلق بر جهان و انسان از آن خداست. این اعتقاد نتیجه منطقی جهان‌بینی توحیدی است. خداوند خالق و مالک جهان و پرورش‌دهنده و هدایت‌کننده موجودات جهان است که نسبت به هم آفریدگان خویش از جمله انسان، ولایت دارد. این ولایت عامه اقتضاء دارد که شئون تدبیر و اداره جامعه، منحصراً در اختیار او باشد. از این رو، خداوند حاکمیت تشریحی خود را به پیامبر تفویض کرده است و پس از دوران رسالت، رهبری امت به عهده «اولوالامر» می‌باشد (امامان معصوم) است که در دوران حضور به ترتیب رهبری امت را بر عهده دارند. قرآن امامت را مظهر خلافت الهی و برتر از نبوت می‌داند. در زمان غیبت امام معصوم (ع) نیز ولی فقیه (جامع‌الشرایط) به نیابت از ولی عصر (عج) عهده‌دار ولایت امر است (مصباح یزدی، ۱۳۸۱: ۸۰).

اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با توجه به اعتقاد اندیشمندان اسلامی به نقش امامت و رهبری مستمر در تداوم انقلاب اسلامی با تأکید بر تداوم رهبری در دوران غیبت، مقرر می‌دارد: «در زمان غیبت حضرت ولی عصر (عج) در جمهوری اسلامی ایران، ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است.» (اصل ۵۷) با این وجود از منظر قانون اساسی در زمان غیبت حضرت ولی (عج)، در جمهوری اسلامی ایران ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است، که اکثریت مردم او را به رهبری شناخته و پذیرفته باشند.

طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی، ولی فقیه علاوه بر رهبری سیاسی مردم، نقش مرجعیت دینی را نیز عهده‌دار است در بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸ شرط مرجعیت از شرایط ولی فقیه حذف و بدین‌گونه تدوین شد که «در زمان غیب حضرت ولی عصر در جمهوری اسلامی ایران ولایت امر و امامت امت؛ بر عهده فقیه عادل و با تقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است. قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران نیز بر اساس قانون اساسی زیر نظر ولایت اداره می‌گردند.» (اصل ۵) بر این اساس مهم‌ترین اختیارات ولایت فقیه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران عبارت است از:

الف) ولی فقیه اختیارات نظارتی

۱) **نظارت در امر قانون‌گذاری:** اختیار رهبری بر قوه مقننه از طریق نظارت شورای نگهبان «متشکل از شش نفر فقیه و شش نفر حقوقدان مسلمان می‌باشد». سازوکار این نظارت با مهارت و

♦ قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی ۵۹ ♦

دقت تمام پیش‌بینی شده است. قانون اساسی از یک‌سو، فلسفه تأسیس شورای نگهبان را پاسداری از احکام اسلام و قانون اساسی دانسته و انتخاب فقیهان عادل و آگاه به مقتضیات زمان و مسائل روز را از صلاحیت‌های رهبری می‌داند؛ از سوی دیگر، تأکید می‌کند مجلس شورای اسلامی بدون شورای نگهبان اعتبار قانونی ندارد. (اصل/۹۱)

۲) نظارت در اجرای قانون اساسی: از منظر قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند قوانینی وضع کند که با قانون اساسی مغایرت داشته باشد. نظارت رهبری در این زمینه از طریق شورای نگهبان قانون اساسی صورت می‌گیرد. لذا مطابق اصل ۹۶ قانون اساسی تشخیص عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام اسلام با اکثریت فقهای شورای نگهبان و تشخیص عدم تعارض آن‌ها با قانون اساسی، بر عهده اکثریت اعضای شورای نگهبان است.

۳) نظارت اجرای اصول معطل مانده قانون اساسی: تجربه سه دهه اجرای قانون اساسی نشان می‌دهد رؤسای جمهوری ایران در اجرای اصل ۱۱۳ (مسئولیت اجرای قانون اساسی) همواره با چالش‌هایی مواجه بوده است. نظارت مقام رهبری بر اجرای قانون اساسی می‌تواند هموارکننده این راه نارفته باشد. بدون تردید همکاری نهاد ریاست جمهوری به عنوان مسئول اجرای قانون اساسی و نهاد رهبری به عنوان ناظر بر اجرای قانون اساسی در گشودن بن‌بست معطل ماندن برخی از اصول قانون اساسی مؤثر و راه‌گشاست. می‌توان گفت که نظارت بر اجرای قانون اساسی ناشی از نظارت رهبری بر قوه مجریه است (عمید زنجانی، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

بدین ترتیب بخش مهمی از اختیارات ولایت فقیه در قانون اساسی به بعد نظارتی این اختیارات برمی‌گردد. البته این اختیارات رهبری بر اجرای قانون اساسی با مسئولیت مستقیم رئیس‌جمهور نسبت به اجرای قانون اساسی (اصل/۱۱۳) منافات ندارد؛ زیرا هر قانونی نیازمند مجری و ناظر است. رئیس‌جمهور مجری قانون اساسی و رهبری ناظر بر حسن اجرای آن است. قانون اساسی سلسله‌مراتب سیاسی را به گونه‌ای ترسیم کرده است که زمینه تعارض بین اختیارات را از بین برده است. در این سلسله‌مراتب سیاسی، ولایت فقیه عالی‌ترین مقام رسمی کشور، قانون اساسی و دارای اختیارات نظارتی بر قوای سه‌گانه و مافوق رئیس‌جمهور است. (اصل/۱۱۰، بندهای ۹ و ۱۰)

ب) اختیار در امور اجرایی

از منظر قانون اعمال قوه مجریه جز در اموری که در این قانون مستقیماً بر عهده ولایت امر مسلمین گذارده شده، از طریق رئیس‌جمهور و وزرا است. (اصل/۶۰) بنابراین در حوزه اجرایی

اختیارات ولایت امر در اموری که مستقیماً بر عهده دارد، تأمین شده است؛ اما در غیر موارد مزبور، این اختیارات از طریق ذیل اعمال می‌شود:

(۱) **امضای حکم ریاست جمهوری:** رئیس‌جمهور در صورت احراز شرایط و شرکت در انتخابات با رأی مستقیم مردم انتخاب می‌شود. امضای حکم رئیس‌جمهور منتخب مردم با رهبری است. بر اساس اصل یکصد و دهم قانون رهبر به دلیل ولایتی که بر امور جامعه دارد، در واقع مقام وی را تنفیذ می‌کند.

با توجه به این‌که مشروعیت نظام و قوای حاکم منوط به تأیید ولی فقیه جامع‌الشرایط است، امضای حکم ریاست جمهوری نمی‌تواند امری صرفاً تشریفاتی باشد، بلکه صبغه تنفیذی دارد. چنان‌که مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی نیز حکایت از تنفیذی بودن امضا دارد. قانون‌گذار با اطلاع کامل از فرایند انتخاب ریاست جمهوری، امضای رهبری را پس از کسب اکثریت آرای مطرح کرده است که این امر به مشروعیت نظام و قوای حاکم دلالت دارد.

(۲) **عزل رئیس‌جمهور:** از جمله اختیارات رهبری بر قوه مجریه، عزل رئیس‌جمهور است. رهبری می‌تواند با در نظر گرفتن مصالح کشور، پس از حکم دیوان عالی کشور به تخلف وی از وظایف قانونی، یا رأی مجلس شورای اسلامی به عدم کفایت وی، رئیس‌جمهور را عزل کند. (اصل/۸۹)

رئیس‌جمهور دارای مسئولیت سیاسی و قانونی است. از نظر سیاسی، مجلس شورای اسلامی حق استیضاح رئیس‌جمهور را دارد و می‌تواند با اکثریت دو سوم آرای کل نمایندگان، بر عدم کفایت سیاسی وی رأی دهد. از نظر قانونی «رسیدگی به اتهامات مربوط به تخلفات درباره وظایف و اختیارات رئیس‌جمهور در صلاحیت دیوان عالی کشور است» که می‌تواند رئیس‌جمهور را محاکمه کند، اما در هر دو صورت، پیشنهاد عزل رئیس‌جمهور مستقر به مقام رهبری تسلیم می‌شود تا با توجه به مصالح کشور عزل وی را تأیید نماید.

نکته مهم در بند دهم اصل ۱۱۰ قانون اساسی این است که قانون‌گذار عزل رئیس‌جمهور توسط ولایت امر را دایر مدار مصالح کشور قرار داده است؛ یعنی به‌رغم رأی مجلس شورای اسلامی به عدم کفایت سیاسی رئیس‌جمهور و یا حکم دیوان عالی کشور به تخلف وی، تصمیم‌گیرنده نهایی رهبری است تا با توجه به مصالح کشور برای عزل یا ابقای رئیس‌جمهور تصمیم بگیرد.

◆ قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی ۶۱

۳) نظارت بر امر انتخابات: اختیار نظارت بر انتخابات مجلس شورای اسلامی، ریاست جمهوری و همه‌پرسی قانون اساسی بر عهده شورای نگهبان است این نظارت استصوابی و عام بوده و در تمام مراحل و در هم امور مربوط به انتخابات جاری است. بدین ترتیب، نظارت غیرمستقیم ولایت فقیه صلاحیت کاندیداها انتخابات تضمین شده است.

ج) اختیارات در امور نظامی

ولی فقیه به عنوان فرماندهی کل نیروهای مسلح بر اساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی اختیار اعلان جنگ و صلح و بسیج نیروها و نصب و عزل فرماندهی عالی نیروهای مسلح اعم از رئیس ستاد مشترک، فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و فرماندهان عالی نیروهای نظامی و انتظامی را بر عهده دارد. (اصل/۱۱۰)

د) اختیارات بر امور قضاء

ایجاد سیستم قضایی بر پایه عدالت اسلامی برای پاسداری از حفظ کرامت و احقاق حقوق مردم مبتنی بر مبانی فقهی از شئون حاکم اسلامی در جامعه است. (واذا حکمتم بین الناس ان تحکموا بالعدل) (نساء/۸). احقاق حقوق مردم به وسیله دادگاه‌ها در حاکمیت اسلامی باید طبق موازین اسلامی باشد تا به حل و فصل دعوی و حفظ نظم حقوق عمومی و گسترش و اجرای عدالت و اقامه حدود الهی بپردازد.

قانون اساسی ضمن تأکید بر استقلال قوه قضائیه، فلسفه وجودی و تمام وظایف آن را در مسیر دفاع از حقوق فردی و اجتماعی و تحقق بخشیدن به عدالت دانسته و قانون‌گذار به منظور استقرار عدالت و گستره آن در سطح جامعه، اختیاراتی را مبتنی بر قواعد فقهی، برای رهبری معین کرده است.

ه) قلمرو اختیار در امور قوای سه‌گانه

بر اساس اصل یکصد و دهم قانون اساسی، اختیارات ولی فقیه به عنوان عالی‌ترین مقام کشور برای اداره قوای کشور، در قالب فرمان یا احکام حکومتی تجلی می‌یابد و اختیاراتی مانند نصب و عزل رئیس جمهور، رئیس قوه قضائیه و فقهای شورای نگهبان...، از جمله اختیارات نظارتی رهبری بر قوا است.

روش پژوهش:

واژه «گراندد» در «گراندد تئوری» نشان‌گر آن است که هر تئوری که بر اساس این روش تدوین

می‌شود، بر «زمینه‌ای مستند از داده‌های واقعی» بنیاد نهاد شده است؛ تئوری داده بنیاد یک روش تحقیقی عام، استقرایی و تفسیری است که در سال ۱۹۶۷ توسط بارنی گلنزر^۱ و انسلم اشتراوس^۲ و به دلیل تغییر نگرش‌های جامعه‌شناختی و در واکنش به ضعف‌های رویکرد تفکر کارکردگرایی - تقلیل نقش افراد به ساختارها، سازوکارها و کارکردها با هدف حفظ جامعه - و پس از ارائه مکتب کنش متقابل نمادین ایجاد شد. چراکه این مکتب در تشریح زندگی اجتماعی، جامعه را فرآیندی سیال و پویا از فعالیت‌های در جریان و کنش‌های متقابل و متنوع تعریف می‌کند و مدعی است معانی از طریق کنش متقابل با دیگران ایجاد می‌شوند و شاخص مهم در درک و تعیین واقعیت این است که شخص با چه کسی، با چه چیزی و چگونه کنش متقابل نمادین دارد. (Kendall; ۱۹۹۹)

در تعریف نظریه داده بنیاد - که بانام‌های تئوری بر خواسته از داده‌ها، تئوری زمینه‌ای و تئوری بنیادی نیز شناخته می‌شود - آمده است: نظریه داده بنیاد عبارت است از فرآیند ساخت یک نظریه مستند و مدون، از طریق گردآوری سازمان‌یافته داده‌ها و تحلیل استقرایی مجموعه داده‌های گردآوری‌شده، به منظور پاسخگویی به پرسش‌های نوین، در زمینه‌هایی که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هرگونه فرضیه و آزمون آن هستند (منصوریان، ۱۳۸۶: ۵)؛ بنابراین هدف اصلی نظریه پردازان تئوری داده بنیاد، یافتن روشی برای تولید نظریه یا تدوین مدل مفهومی در حین یک فعالیت تحقیقاتی است؛ زیرا بسیاری از جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و محققان علوم اجتماعی، ناگزیر به مفهوم‌سازی در این حوزه هستند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲).

روش‌شناسی نظریه داده بنیاد، کشف یا تولید نظریه بر مبنای حقایق و واقعیات موجود و از طریق جمع‌آوری نظام‌مند داده‌ها و با مدنظر قرار دادن کلیه جوانب - بالقوه - مرتبط با موضوع تحقیق، صورت می‌گیرد. داده‌های جمع‌آوری‌شده سیر تکاملی خود را تا رسیدن به تئوری، مراحل را طی می‌کنند. تحلیل داده‌هایی که به منظور تکوین نظریه گردآوری می‌شوند، با استفاده از «رمزگذاری نظری»^۳ انجام می‌شود. در این شیوه، ابتدا رمزهای مناسب به بخش‌های مختلف داده‌ها اختصاص می‌یابد. این رمزها در قالب «مفهوم» تعیین می‌شوند که آن را «رمزگذاری باز»^۴ می‌نامند.

۱- Barney Glaser

۲- Anselm Strauss

۳- theoretical coding

۴- open coding

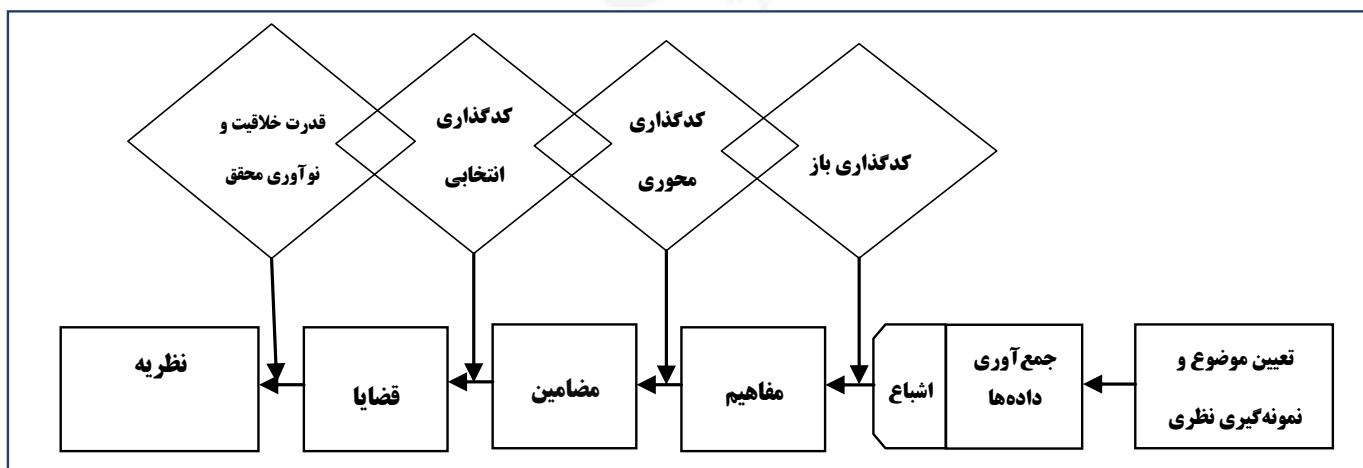

◆ قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی ۶۳

سپس پژوهشگر با اندیشیدن در مورد ابعاد متفاوت این مقوله‌ها و یافتن پیوندهای میان آن‌ها به «رمزگذاری محوری»^۱ اقدام می‌کند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰:۱۳).

لازم به یادآوری است که در جریان این رمزگذاری‌ها، پژوهشگر با استفاده از «نمونه‌گیری نظری»^۲ و با توجه به مفاهیم پدیدار شده از درون داده‌ها به گردآوری داده‌ها در مورد افراد، رخدادها و موقعیت‌های مختلفی می‌پردازد که تصویر غنی‌تری از مفاهیم و مقوله‌های حاصل، فراهم خواهند کرد. سرانجام با «رمزگذاری انتخابی» مقوله‌ها پالایش می‌شوند و با این فرایندها در نهایت، چارچوبی نظری پدیدار می‌شود (اشتراوس، ۱۳۸۷:۵۸).

اغلب محققین، این فرایند را پذیرفته و در نوشته‌های خود، آن را معرفی کرده‌اند، ولی مهرابی و همکارانش در تحقیق خود مدعی هستند که نمودار مذکور دچار اختلاط بین اقدام و نتیجه شده است و اضافه می‌کنند که کدها، اقدامات سه‌گانه‌ای - باز، محوری و انتخابی - هستند که از اجرای هریک نتایج خاصی حاصل می‌شود، به طوری که از اجرای کدگذاری باز، مفاهیم حاصل می‌شود و از کدگذاری محوری، مؤلفه‌ها و از کدگذاری انتخابی، تئوری شکل می‌گیرد. با این وصف، کدها یک مرحله، از مراحل نیستند بلکه از اجرای آن‌ها، مراحل منتج می‌شوند. این گروه از پژوهشگران مدل تکمیل‌شده‌ای از فرایند اجرایی نظریه داده بنیاد را ارائه نموده‌اند (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰:۱۴) که مدل توسعه‌یافته این محققان را در نهایت می‌توان در مدل زیر ملاحظه کرد:

۱- axial coding

۲-theoretical sampling

در این مدل، مرحله «تعیین موضوع و نمونه نظری» - هرچند دو مرحله مجزا هستند - بدان افزوده شده و کدگذاری‌ها با نتایج اجرای آن‌ها، از هم تفکیک و مرحله «ابعاد» نیز اضافه شده است. نکته مهم و اساسی آن است که هیچ‌یک از متخصصین نظریه داده بنیاد نگفته‌اند که چگونه تعیین مؤلفه‌ها، به تئوری ختم می‌شود. هرچند اشتراوس و کوربین به پدیده‌ای به نام «حساسیت نظری» اشاره کرده‌اند، اما طبق تعریف آن‌ها، این ویژگی با قدرت خلاقیت و ابتکار محقق متفاوت است. برای تئوری‌سازی، باید روابط بین مؤلفه‌ها یا ابعاد، با یکدیگر از یک سو و با موضوع اصلی از سوی دیگر معلوم شود. در صورت وجود رابطه، نوع روابط بین آن‌ها مشخص گردد. این کشفیات، صرفاً از «کدگذاری‌ها» حاصل نمی‌شود. گویا طرفداران روش‌های کیفی، همچنان تحت سیطره پارادایم اثبات‌گرایی، به تحلیل پدیده‌ها می‌پردازند. تولید نظریه یک حادثه مکانیکی نیست که بتوان آن را طی مراحل خطی و جبری تبیین کرد. «خبرگی، قدرت ابتکار و خلاقیت محقق» است که به مدد وی می‌آید و روابط پنهان آن‌ها را آشکار ساخته و موفق به خلق تئوری جدید می‌شود. این اتفاق طی فرایند پرمزورازی صورت می‌گیرد که هنوز به خوبی شناخته نشده است (همان: ۱۵-۱۴).

برای رمزگذاری یا کدگذاری باز^۱، از روش تحلیل اسنادی^۲ و در مرحله کدگذاری محوری^۳، برای دسته‌بندی عوامل و کشف روابط بین مفاهیم، مضامین و قضایا و برای انجام مرحله کدگذاری انتخابی^۴، استفاده شده است (همان: ۱۱). از این رو در این پژوهش، بر اساس «رویکرد تأسیسی» و با بهره‌گیری از روش «نظریه داده بنیاد» مبتنی بر «استقراء»^۵، به جای آزمون تئوری‌ها و مدل‌های ارائه شده در زمینه «بررسی اختیارات رهبری در قانون اساسی» با تکیه محتوای قانون ارائه و آزموده ارائه شده است.

۱- Open Coding

۲- Content Analysis

۳- Axial Coding

۴- Selective Coding

۵- Inductive

◆ قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی ۶۵

روایی و پایایی تحقیق: روایی^۱ اشاره دارد به میزانی که یافته‌ها، واقعیت را توصیف می‌کنند. ریشه‌های معیار روایی را می‌توان در پارادایم اثبات‌گرایی یافت. در اصطلاح‌شناسی اثبات‌گرایی، روایی در کنار سایر مفاهیم تجربی، همچون قوانین جهان‌شمول، شواهد، عینیت، قیاس، واقعیت و منطق آماری قرار می‌گیرد. در تحقیق کمی، روایی را می‌توان این‌گونه تعریف نمود: یک تحقیق تا چه حد دقیقاً آنچه را که قصد ارزیابی‌اش را داشته، سنجیده است (گل‌افشانی، ۱۳۸۵: ۵).

تعریف فوق در تحقیقات کیفی جایگاه چندانی ندارد، چراکه در تحقیق کیفی، هدف، ارزیابی چیزی نیست، (Stenbacka, ۲۰۰۱: ۵۵۱) بلکه هدف درک جهان اجتماعی از منظر پاسخ‌گویان - مشارکت‌کنندگان و یا گفتمان مورد بررسی به‌وسیله توصیف تفضیلی و دقیق از اقدامات شناختی و نمادین آن‌ها و شناخت معنی مرتبط، با رفتار قابل‌مشاهده آن‌ها هست. (Miles & Huberman, ۲۰۰۲: ۳۷)

کارشناسان کیفی در رابطه با بحث روایی موضع‌گیری‌های مختلفی داشته‌اند. برخی معتقدند که روایی به‌عنوان یک معیار سنتی کمی، هیچ ارتباطی با تحقیق کیفی ندارد و چون فرضیات شناخت‌شناسی و هستی‌شناسی پارادایم کمی و کیفی متفاوت‌اند، لذا باید مفهوم روایی نیز در تحقیقات کیفی، کنار گذاشته شود. البته بیشتر محققان کیفی، نگرش متعادل‌تری نسبت به بحث روایی دارند و معتقدند که برخی مطالعات کیفی بهتر از برخی دیگر هستند و اغلب واژه روایی را برای اشاره به این تفاوت ذکر می‌نمایند. این محققان کیفی، هنگامی که از روایی تحقیق صحبت می‌کنند، معمولاً به واژه‌هایی همچون «باورپذیری»^۲، «قابل دفاع»^۳ و «امانت‌دار»^۴ بودن اشاره می‌کنند (فقیهی، ۱۳۸۴: ۱۱). با پذیرش این معیارها به‌عنوان شاخص‌های تحقیق کیفی، تحقیق حاضر به دلیل نقل داده‌ها - از متن قانون اساسی از هر دو شاخص «باورپذیری» و «قابل دفاع بودن» در حد بالای بهره‌برداری است.

۱- Validity

۲- Plausible

۳- Defensible

۴- Trustworthines

پایایی؛^۱ پایایی بیان‌گر پایداری و تشابه نتایج اندازه‌گیری در دوره‌های مختلف زمانی است. موضوع «پایایی» در تحقیق کیفی، نسبت به روایی، کمتر مورد مناقشه بوده است. از آنجایی که روایی بدون پایایی نمی‌تواند وجود داشته باشد، نشان دادن اولی برای اثبات دومی کافی است. «ممیزی تحقیق»^۲ را می‌توان به منزله روش خوبی برای بهبود قابلیت اطمینان، پیشنهاد کرد و آن عبارت است؛ بررسی فرایند و محصول تحقیق توسط داوران^۳ برای تعیین سازگاری^۴ آن‌ها. (Mays & Pope, ۵۰-۵۲:۲۰۰۲)

در این تحقیق به دلیل استناد مستقیم به قانون اساسی، پایایی مورد انتظار برای یک پژوهش علمی به‌خوبی تضمین و برآورده شده است.

یافته‌های تحقیق:

مرحله اول: تبیین موضوع

۱- تعیین و تبیین موضوع: نخستین گام در نظریه داده بنیاد تعیین «موضوع» مورد تحقیق است. هدف پژوهش حاضر استفاده از روش نظریه بنیاد در تحقیقات اسلامی است و «بررسی اختیارات رهبری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» به‌عنوان موضوع پژوهش است.

۲- اجرای نظریه داده بنیاد: نظام‌مندی و انسجام مهم‌ترین خصوصیت نظریه داده بنیاد است. نظریه داده بنیاد بر داده استوار است و این داده‌ها به‌عنوان اجزا تئوری ترجیحاً به‌صورت کیفی و مفصل گردآوری می‌شوند. گردآوری داده‌ها و اطلاعات می‌تواند از روش‌های گوناگونی مانند مصاحبه، بررسی منابع اسنادی، مشاهده و... صورت پذیرد؛ بنابراین شناسایی مفاهیم آشکار و یا مستتر در درون داده‌های گردآوری شده و افشای پیام درونی یک متن یا گفتار، مهم‌ترین مرحله در فرآیند تحلیل داده‌ها است که از آن به کدگذاری (مفهوم کاوی، مقوله‌سازی، مضمون‌سازی و قضیه‌نگاری) نام برده می‌شود.

۱- Reliability

۲- Inquiry Audit

۳- Reviewers

۴- Consistency

۳- مفهوم کاوی؛ مفهوم یک عنوان کلی و مشترک است که پس از مقایسه دسته‌ای از داده‌هایی که وجوه مشترک دارند آن مفهوم کلی از آن مجموعه داده‌ها، انتزاع می‌شود، به طوری که آن مفهوم، یک - یا چند - وجه مشترک در آن مجموعه داده‌ها را نشان می‌دهد و لذا تمامی آن مجموعه داده‌ها تحت آن مفهوم می‌توانند قرار گیرند، توجه شود که در اینجا، مفهوم را پژوهشگر باید خود انتزاع کند و حتی ممکن است در هیچ‌یک از مجموعه داده‌های تحقیق به آن تصریح نشده باشد، یعنی در واقع داده‌های جمع‌آوری شده تجربی و عینی هستند ولی مفاهیم مربوط به آن‌ها در یک سطح انتزاعی، ذهنی هستند (آشنا، ۱۳۹۱)؛ بنابراین به قول پندایت؛ مفاهیم واحدهای پایه‌ای یا خرد تحلیل هستند؛ زیرا از تصویر ذهنی مفهوم‌سازی از داده‌هاست که نظریه شکل می‌گیرد، نه به‌تنهایی از خود داده‌های واقعی (دانایی فرد، ۱۳۸۶: ۸۱).

۴- مقوله‌سازی؛ مقوله در مقایسه با مفهوم در سطحی انتزاعی‌تر و تجربی‌تر قرار دارد، یعنی همان‌طور که با مقایسه داده‌ها، با توجه به اشتراک آن‌ها، یک مفهوم که دربرگیرنده داده‌های مشابه باشد انتزاع شد در اینجا نیز با مقایسه مفاهیم انتزاعی حاصله و با توجه به مشابهت برخی مفاهیم با یکدیگر در سطحی بالاتر از تجرید، مقوله‌ای انتزاع می‌گردد که دربرگیرنده مفاهیم مشابه باشد که دارای وجوه مشترک هستند. طبیعتاً آن مقوله به‌دست آمده یک - یا چند - وجه مشترک بین مفاهیم پایه‌ای خود را نشان می‌دهد و بر همین اساس مفاهیم تحت عنوان جدید مقوله قرار می‌گیرند؛ بنابراین به تعبیر اشتراوس می‌توانیم به‌طور خلاصه مقوله‌ها را «طبقه‌ای از مفاهیم» تعریف کنیم؛ مفاهیم را برچسب‌های مفهومی که بر حوادث، وقایع و دیگر پدیده‌ها مجزا قرار می‌گیرند؛ ویژگی‌ها را «صفات یا ویژگی‌هایی راجع به یک مقوله» و ابعاد را «قرار دادن ویژگی‌ها در طول یک پیوستار» تعریف کنیم (همان: ۸۲).

۵- مضمون شناسی؛ گزاره‌هایی که رابطه بین مقوله‌ها با یکدیگر و به‌خصوص مقوله محوری و نیز روابط یک مقوله با مفاهیم تحت آن مقوله و در نتیجه روابط بین مفاهیم با یکدیگر را نشان می‌دهد.

البته باید در نظر داشت که تولید مفاهیم و مقوله‌ها و قضایا به‌صورت چرخه‌ای است که دائماً در حال انجام گرفتن هست و با مقایسه مستمر داده‌ها، مفاهیم و مقوله‌ها با یکدیگر ممکن است

مفاهیم یا مقوله‌های تازه‌ای انتزاع گردند یا اینکه مفاهیم و مقوله‌های قبلی و در نتیجه قضیه‌های اولیه اصلاح و تبدیل گردند.

در فرآیند مضمون‌سازی، کدگذاری محوری، باعث می‌شود تا داده‌ها از طریق برقراری ارتباط بین مقوله‌ها در جای مناسب خودشان نسبت به یکدیگر به یک سبک جدید قرار گیرند و مضامین ساخته شوند. در مرحله کدگذاری محوری با یکدیگر از جهت تشابه‌ها و تفاوت‌ها مقایسه شده و طبقاتی که به یکدیگر مرتبط هستند حول محور مشترکی قرار می‌گیرند. «مقوله محوری» یا «متغیرهای اصلی» متغیرهایی اند که:

۱. در اطلاعات تکرار می‌شوند؛

۲. داده‌های مختلف را ارتباط می‌دهند؛

۳. چون اصلی و مرکزی‌اند، عمده پراکندگی‌های موجود در اطلاعات را توضیح می‌دهند؛

۴. به یک تئوری کلی‌تر و صوری‌تر دلالت دارند؛

۵. با تفضیل بیشتر آن‌ها تئوری به جلو حرکت می‌کند؛

۶. امکان حداکثر تغییر و تحلیل را فراهم می‌آورند.

متغیرهای اصلی در واقع همان فرایندهای اساسی اجتماعی‌اند که صرف‌نظر از حالات متفاوت در طول زمان تداوم دارند. در این گام محققین با استفاده از فن مقایسه پایدار، تلاش کردند که زمینه ظهور وجوه مشترک مفاهیم فراهم شود و مضامین شکل بگیرند. این نکته را باید مدنظر قرار داد که پژوهشگر ممکن است، همان ابتدا پس از استخراج مفاهیم بدون اینکه مقوله‌ها را استخراج کند به قضیه یا نظریه برسد و یا اینکه پس از استخراج مقوله‌ها در سطحی انتزاعی‌تر، بخواهد عناوینی که دربرگیرنده مقوله‌های مشابه هستند را استخراج کند و این عمل استخراج و انتزاع را در سطوح بیشتری انجام دهد (آشنا، ۱۳۹۱).

۶- قضیه نگاری: این مرحله آخرین مرحله تئوری داده بنیاد محسوب می‌شود. در این مرحله پژوهش‌گر با توجه به سه گام نخست فرایند کدگذاری را انسجام و استحکام بیشتری می‌بخشد. به تعبیر اشتراوس و کریین در این مرحله از کدگذاری، نظریه‌پرداز داده بنیاد، یک نظریه از روابط فیما بین مقوله‌ها یا مضامین موجود که به قضیه مشهورند، به نگارش درمی‌آورد. در یک سطح اصلی، این تئوری شرحی انتزاعی برای فرایندی که در پژوهش مطالعه می‌شود ارائه می‌دهد، این مرحله، یافته‌های مراحل کدگذاری قبلی را گرفته، مقوله محوری - مضامین - را انتخاب می‌کند و به شکلی نظام‌مند آن‌ها را به دیگر مقوله‌ها -

◆ قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی ۶۹

مضامین - ربط می‌دهد آن روابط را اثبات می‌کند و مقوله‌هایی را که به بهبود و توسعه بیشتری نیاز دارند تکمیل می‌کند (دانایی فرد، ۱۳۸۶: ۸۴). این فرایند در نهایت منتهی به تولید قضایا می‌شود.

یادآوری؛ در کلیه مراحل گردآوری، مفهوم‌سازی، کدگذاری و قضیه‌سازی تعامل و مراجعه دائمی پژوهشگر به داده‌ها با هدف کاهش ضریب انحراف از محتوای مورد بررسی و نظام‌مند شدن هدف‌دار داده‌ها ضروری است. این تداوم ارتباط و تعامل با داده‌ها تا دستیابی به «نظرگاهی»^۱ - مرحله‌ای از پژوهش که پژوهشگر به‌رغم تداوم تلاش خود اطمینان می‌یابد که دانسته جدیدی برای اول حاصل نخواهد شد- و هنگام تلاش با «داده تکراری»^۲ مواجه می‌شود.

مرحله دوم: فرایند تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها که هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها صورت می‌گیرد؛ دربرگیرنده پنج گام مشخص است که عبارتند از:

گام اول. کدگذاری باز (مفهوم‌سازی)؛ نخستین گام در این مرحله کدگذاری باز است؛ که در آن پژوهشگر با هدف تجزیه داده‌های به تکه‌های معنادار کوچک‌تر، گزاره‌های در اختیار و مورد پژوهش را می‌شکند و تلاش می‌کند بدون ایجاد محدودیت ذهنی برای خودش مفاهیم مستتر در این داده را بازفهمی نموده و داده‌های مشابه را در کنار یکدیگر نام‌گذاری و کدگذاری نماید. این گام باعث می‌شود تا طبقات اولیه‌ای معلوم نمایان شود. به تعبیر اشتراوس و کربین؛ کدگذاری باز فرایند تحلیلی است که از طریق آن، مفاهیم شناسایی شده و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شوند (دانایی فرد، ۱۳۸۶: ۸۰).

برای کدگذاری مفاهیم اساسی مرتبط با اختیارات رهبری در قانون اساسی از طریق مراجعه متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ابتدا گزاره‌های محوری شناسایی و سپس ۱۷ مفهوم اصلی طی فرایند زیر استخراج گردید؛ که نمونه‌ای از مفاهیم استخراجی در جدول شماره ۱ به تصویر درآمده است.

گام دوم. کدگذاری محوری (مقوله‌سازی) در این مرحله از پژوهش پس از شکستن گزاره‌های مورد پژوهش و استخراج مفاهیم با یکدیگر مقایسه شدند. سپس مفاهیم مرتبط با

---

۱ - Saturation Point.

۲- Repetitive or Duplicated Data.

یکدیگر کشف و در دسته‌بندی جدید سازمان‌دهی شدند. در حقیقت در این مرحله مقوله‌های فرعی از مفاهیم استخراج و تجمیع شدند. از آنجا که مقوله در مقایسه با مفهوم در سطحی انتزاعی‌تر و تجربی‌تر قرار دارد، به همین دلیل پژوهشگران با تکیه بر تحلیل تجربیدی و با توجه به اشتراک معنایی مفاهیم و از طریق مقایسه انتزاعی حاصله اقدام به مقوله‌سازی از مفاهیم دارای وجوه مشترک نمودند. مقوله‌سازی در این مرحله در حقیقت از طریق طبقه‌ای از مفاهیم است که با توجه به صفات یا ویژگی‌هایی آن یک مقوله ساخته شدند و در ادامه به منظور اتقان علمی مقوله‌های ساخته‌شده در طی مراحل رفت و برگشت (دلفی) در معرض ارزیابی گروه خبرگی قرار گرفتند.

اصول قانون اساسی	گزاره	منبع محوری
اصل ۲ بند ۶ الف	اجتهاد مستمر فقهای جامع شرایط بر اساس کتاب و سنت معصومین (سلام الله علیهم اجمعین)	مجتهد جامع شرایط
اصل ۵۷	در زمان غیبت حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه» در جمهوری اسلامی ایران، ولایت امر و امامت امت بر عهده ققیه عادل و با تقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبّر است که طبق اصل یکصد و هفتم عهده دار آن می گردد.	ولایت امر و امامت امت بر عهده ققیه جامع شرایط در عصر غیبت
م ۱۱۰	نصب و عزل و قبول استعفا: الف - فقهای شورای نگهبان. ب - عالیترین مقام قوه قضائیه. ج - رئیس سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران. د - رئیس ستاد مشترک. ه - فرمانده کل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. و - فرماندهان عالی نیروهای نظامی و انتظامی.	اختیارات مستقیم ولی فقیه بر نصب و عزل مسئولین حاکمیتی، سیاسی، نظامی انتظامی، قضایی و رسانه ملی
اصل ۱۰۹	. شرایط و صفات رهبر: ۱- صلاحیت علمی لازم برای اثناء در ابواب مختلف فقه. ۲- عدالت و تقوی لازم برای رهبری امت اسلام. ۳- پیشینه صحیح سیاسی و اجتماعی، تدبیر، شجاعت، مدیریت و قدرت کافی برای رهبری. در صورت تعدد واجدین شرایط فوق، شخصی که دارای پیشینه فقهی و سیاسی قوی تر باشد مقدم است	ضرورت برخورداری ولی فقیه از شرایط لازم
اصل ۱۱۲	مجمع تشخیص مصلحت نظام برای تشخیص مصلحت در مواردی که مصوبه مجلس شورای اسلامی را شورای نگهبان خلاف موازین شرح و یا قانون اساسی بدانند و مجلس با در نظر گرفتن مصلحت نظام نظر شورای نگهبان را تأمین نکند و مشاوره در اموری که رهبری به آنان ارجاع می دهد و سایر وظایفی که در این قانون ذکر شده است به دستور رهبری تشکیل می شود.	حل اختلاف وضع قوانین با هدایت ولی فقیه
اصل ۱۱۰	نظارت بر حسن اجرای سیاستهای کلی نظام.	ولی فقیه تعیین کننده نظام سیاست های کلی نظام

جدول شماره - ۱؛ نمونه کدگذاری باز استخراج گزاره و مفهوم سازی

مقوله های حاصل که شامل ۱۷ مقوله هستند که با کدگذاری محوری و پس از چندین مرحله رفت و برگشت پالایش و اصلاح گردید که در پایان نمونه ای از فرایند شکل گیری مقوله ها در جدول شماره ۲ نهایی شد.

اصول قانون اساسی	مفهوم محوری	مقولات
اصل ۲ بند ۶	مجتهد جامع الشرایط	ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبّر
اصل ۵۷	ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه جامع الشرایط در عصر غیبت	معیار کتاب و سنت معصومین برای ولی فقیه
اصل ۱۱۰	ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه جامع الشرایط	اختیارات مستقیم رهبری بر نصب و عزل مسئولین حاکمیتی، سیاسی، نظامی انتظامی، قضایی و رسانه ملی
اصل ۱۰۹	اختیارات مستقیم ولی فقیه بر نصب و عزل مسئولین حاکمیتی، سیاسی، نظامی انتظامی، قضایی و رسانه ملی	ضرورت برخورداری ولی فقیه از شرایط لازم
اصل ۱۱۲	ضرورت برخورداری ولی فقیه از شرایط لازم	حل اختلاف وضع قوانین با هدایت رهبری به عنوان ولی فقیه
اصل ۱۱۰	حل اختلاف وضع قوانین با هدایت ولی فقیه	رهبری تعیین کننده نظام سیاست های کلی نظام
	ولی فقیه تعیین کننده نظام سیاست های کلی نظام	

جدول شماره ۲ نمونه تطبیق مقوله‌ها با مفاهیم محوری

گام سوم. کدگذاری انتخابی (مضمون‌سازی)؛ در این مرحله بایستی از طریق خارج نمودن مفاهیم موجود از حالت کاملاً باز امکان تعیین محورهای اصلی از مجموعه داده‌ها فراهم شود و مقوله‌های فرعی به مقوله‌های اصلی تبدیل که از آن به مضامین یاد می‌شود. با این کار روند تولید مضامین نوعی ساماندهی منظم پیدا می‌کنند. این گام در حقیقت فرایند ربط دهی مقوله‌ها با زیرمقوله‌ها و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد است. این کدگذاری به این دلیل محوری نامیده شده است که کدگذاری حول محور یک مقوله تحقق می‌یابد.

در این گام محققین با استفاده از فن مقایسه پایدار، تلاش کردند که زمینه ظهور وجوه مشترک مفاهیم فراهم شود و مضامین خودنمایی نماید. در مجموع با استفاده از کدگذاری انتخابی مقوله‌ها

◆ قلمرو اختیارات ولی فقیه از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با رویکرد امنیت ملی ۷۳

در نهایت ۱۷ مضمون استخراج شد و این مضامین استخراج شده و پس از چندین مرحله رفت و برگشت، پالایش و اصلاح گردید که در پایان نمونه‌ای از فرآیند شکل‌گیری مضامین در جدول شماره ۳ نهایی شد

مضامین	مقولات	اصول قانون اساسی
شرایط ولایت امر	ولایت امر و امامت امت بر عهده فقیه عادل و با تقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر	اصل ۲ بند ۶ الف
کتاب و سنت معیار رهبری	معیار کتاب و سنت معصومین برای ولی فقیه	اصل ۵۷
نصب و عزل مقامات دستگاه های حاکمیتی	اختیارات مستقیم رهبری بر نصب و عزل مسئولین حاکمیتی، سیاسی، نظامی انتظامی، قضایی و رسانه ملی	اصل ۱۱۰
برخورداری از شرایط خاص	ضرورت برخورداری ولی فقیه از شرایط لازم	اصل ۱۰۹
حل اختلاف و وضع قوانین	حل اختلاف وضع قوانین با هدایت رهبری به عنوان ولی فقیه	اصل ۱۱۲
نظارت بر امور کشور	رهبری تعیین کننده نظام سیاست های کلی نظام	اصل ۱۱۰

جدول شماره ۳ نمونه استخراج مضامین

گام چهارم. استنباط قضایا (قضیه‌سازی) این مرحله آخرین مرحله کدگذاری محسوب می‌شود. در این مرحله از پژوهش با توجه به سه گام نخست، فرایند کدگذاری انسجام و استحکام بیشتری می‌یابد. در این مرحله از کدگذاری، نظریه پرداز داده بنیاد، یک نظریه از روابط فیما بین مقوله‌ها یا مضامین موجود که به قضیه مشهورند را به شکل نظام‌مند از یافته‌های مراحل قبل در شکل مقوله و مضامین، به یکدیگر مرتبط نموده و ضمن اثبات این روابط و بهبود و توسعه بیشتر می‌دهد که در نهایت در شکل قضیه خودنمایی می‌کند.

مرحله کدگذاری و قضیه به دلیل ایفای نقش ارتباط دهنده‌گی بین طبقات و تعیین طبقه مرکزی، تسهیل کننده برای مراحل بعدی و تجلی کردن مفاهیم یا مفهوم بنیادین در نظریه دارای اهمیت است. قضیه معنایی است که علاوه بر صدق یا کذب، می‌تواند رابطه منطقی با یکدیگر داشته باشند.

در این پژوهش تولید قضایا در یک چرخه دائمی انتزاعی و از طریق تولید مفاهیم، مقوله‌ها و مضامین و مقایسه و اصلاح مکرر آن‌ها با یکدیگر و با تکیه بر طوفان مغزی انجام گرفتند؛ که ابتدا ۱۷ قضیه تولید و سپس با ترکیب قضایا هم جنس تعداد ۴ قضیه اصلی استخراج شد؛ که نمونه‌ای از قضایایی استنباطی در جدول شماره ۴ ارائه شده است.

اصول	مضامین	قضایا
اصل ۵۷	کتاب و سنت معیار رهبری	اجتهاد مستمر فقهای جامع شرایط بر اساس کتاب و سنت معصومین (سلام الله علیهم اجمعین).
اصل ۱۱۰	نصب و عزل مقامات دستگاه های حاکمیتی	انتصاب مسئولین تراز اول حاکمیتی (لشگری و کشوری)
اصل ۲ بند الف	بیان شرایط ولایت امر	ولایت امر داری شرایط خاص فقهی، عدالت و تقوی، بینش صحیح سیاسی و اجتماعی، تدبیر، شجاعت، مدیریت و قدرت کافی برای رهبری
اصل ۱۰۹	برخورداری از شرایط خاص	
اصل ۱۱۲	حل اختلاف و وضع قوانین	رفع اختلاف مجلس و شورای نگهبان توسط اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام به عنوان مشاوران رهبری
اصل ۱۱۰	نظارت بر امور کشور	اختیارات رهبری بر حسن اجرای سیاست های کلی نظام

جدول شماره ۴ نمونه قضایای استخراج شده

گام پنجم. گام نهایی؛ نگارش و تدوین تئوری؛ پس از طی چهارم گام ابتدایی، گام نهایی مهم ترین گام است تا در آن داده ها و مفاهیم استنتاجی معتبر به تئوری یا مدل مفهومی تبدیل شود. یکی از مهم ترین کارکردهای پژوهشگر در این گام امکان تصویرپردازی مناسب و بهینه از داده ها و مفاهیم استخراج شده و انتقال این تصویر به سایرین است. اهمیت این تصویرپردازی در آن است که پژوهشگر می تواند از طریق آن برای پرسش های پژوهش خود، پاسخ مناسب استخراج کند و سپس با ارائه فرضیه یا فرضیه های در حوزه پژوهش، آن ها را به آزمون بگذارد. این تصویر نهایی قادر است که به پرسش های پژوهش پاسخ دهد و خود منشأ تولید پرسش های تازه شود. با توجه به ماهیت اختیارات ولی فقیه، در این پژوهش از طریق مفهوم سازی، مقوله سازی، مضمون یابی و قضیه نویسی به ارائه نظریه در حوزه مذکور به دست آمده است. در مجموع با توجه به روند طی شدن از گزاره یابی تا نظریه در جدول نهایی زیر به شماره ۵ طراحی شد.

اصول	مفاهیم محوری	مقولات	مضامین	قضایای ۱	قضایای ۲
لایست اسرو امانت است دارای شرایط اصل ۲ بند ۶	اجتهاد مستمر فقهای جامع الشرایط بر اساس کتاب و سنت مخصوصین (سلام الله علیهم اجمعین).	ولایت اسرو امانت است عهده فقیه عادل ویا تقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدبر و مدبّر	شرایط ولایت اسر	وخاص در عصر فیت	ولی فقیه جامع الشرایط حاکم جامعه اسلامی است
اصل ۵۷	در زمان فیت حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه» در جمهوری اسلامی ایران، ولایت اسرو امانت است بر عهده فقیه عادل ویا تقوی، آگاه به زمان، شجاع، مدبر و مدبّر است که طبق اصل یکمصد و هفتم عهده دار آن می گردد.	میارکتاب و سنت مخصوصین برای رهبری	کتاب و سنت معیار رهبری	جتهاد مستمر فقهای جامع الشرایط بر اساس کتاب و سنت مخصوصین (سلام الله علیهم اجمعین).	کتاب و سنت شرط اجتهاد فقهای حاکم است
اصل ۱۱۰	۱- تعیین و برقراری نظامی ۲- تعیین شورای نگهبان ۳- تعیین هیات عالی تفسیر قانون اساسی ۴- تعیین هیات عالی نظارت ۵- تعیین هیات عالی رسیدگی به تخلفات ۶- تعیین هیات عالی رسیدگی به شکایات ۷- تعیین هیات عالی رسیدگی به شکایات ۸- تعیین هیات عالی رسیدگی به شکایات	اختیارات مستقیم رهبری بر تصوب و مسئول مستولین حاکمیت، سیاسی، نظامی انتظامی، قضایی و رسانه ملی	تصوب و مسئول مقامات دستگاه های حاکمیت	انتصاب مستولین تراز اول کشور و حاکمیت	رهبری مستقیماً مقامات حاکمیت، سیاسی، نظامی، انتظامی، قضایی و رسانه ملی را ارتکاب و فزل می نماید
اصل ۱۰۹	شرایط و صفات رهبر: ۱- صلاحیت علمی لازم برای افتاء در ابواب مختلف فقه. ۲- عدالت و تقوی لازم برای رهبری است اسلام. ۳- حیثیت صحیح سیاسی و اجتماعی، تدبیر، شجاعت، مدیریت و قدرت کافی برای رهبری. در صورت تعدد واجدین شرایط فوق، شخص که دارای بیش فقهی و سیاسی قوی تر باشد مقدم است				
اصل ۱۱۲	مجمع تشخیص مصلحت نظام برای تشخیص مصلحت در سورادی که عضو مجلس شورای اسلامی را شورای نگهبان خلاف موازین شرع و یا قانون اساسی بداند و مجلس با در نظر گرفتن مصلحت نظام نظر شورای نگهبان را تأمین نکند و مشاوره در اسوری که رهبری به آنان ارجاع می دهد و سایر وظایفی که در این قانون ذکر شده است به دستور رهبری تشکیل می شود.	ضرورت برخورداری رهبر از شرایط لازم	برخورداری از شرایط خاص ولایت اسرو امانت است دارای شرایط خاص در عصر فیت	صلاحیت علمی فقهی، عدالت وتقوی، بیش صحیح سیاسی واجتماعی، تدبیر، شجاعت، مدیریت و قدرت کافی برای رهبری	رهبری دارای صلاحیت های دینی علمی سیاسی واجتماعی است
اصل ۱۱۰	نظارت بر حسن اجرای سیاستهای کلی نظام.	وظایف نظارتی رهبر	نظارت بر امور کشور	اختیارات رهبری بر حسن اجرای سیاست های کلی نظام	رهبری بر امور کشور نظارت می نماید

جدول شماره ۵ روند استخراج نظریه اختیارات رهبری در قانون اساسی از مفاهیم محوری

نتیجه گیری:

اندیشمندان شیعه بر اساس مبانی فقهی معتقدند که حاکمیت بر جامعه اسلامی و حکم فرمایی بر

مردم انحصاراً از شئون الهی است که بر اساس حکمت پروردگار به پیامبر اسلام (ص) و سپس به ائمه اطهار (علیهم‌السلام) تفویض شده و در عصر غیبت نیز، این امر به ولی فقیه واجد شرایط، واگذار می‌شود؛ بنابراین حق ولایت و حاکمیت رهبر جامعه اسلامی از شئون ولی فقیه در دوره غیبت است که در اصولی از قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

مهم‌ترین اصول مرتبط با اختیارات ولی فقیه، اصل دوم، پنجم، پنجاه و هفتم، شصتم، نود و یکم، یکصد و هفتم، یکصد و نهم، یکصد و یازدهم، یکصد و دوازدهم، یکصد و سیزدهم، یکصد و سی و یکم، یکصد و چهل و دوم، یکصد و پنجاه و هفتم، یکصد و هفتاد و پنجم، یکصد و هفتاد و هشتم، یکصد و هفتاد و نهم، یکصد و هشتاد و هفتم و بویژه اصل یکصد و دهم قانون اساسی است که اختیارات و ویژگی‌های رهبری را با استنباط از مبانی دینی و اسلامی به صورت مجموعه‌ای از اختیارات ایجابی و سلبی در موضوعات حاکمیتی (سیاست‌گذاری و...)، حکومتی (نصب و عزل رؤسای قوای سه‌گانه، صدا و سیما و...)، امنیتی (دستور جنگ و صلح، نصب و عزل فرماندهان عالی‌رتبه نظامی)، انتصاب، عزل و نظارت بر مقامات عالی، حل اختلافات و معضلات نظام اسلامی تبیین و تعیین نموده است.

بر اساس منطق و مفهوم اصول مذکور اختیارات ولی فقیه به گونه‌ای تصریح شده که حاکمیت و ولایت جامعه اسلامی دارای شئون اسلامی و از طرفی منطبق بر اصول مردم‌سالاری دینی است. در این مقاله، محتوای اصول مرتبط قانون اساسی با اختیارات ولی فقیه در یک فرآیند علمی با استفاده از نظریه داده بنیاد مورد بررسی قرار گرفت، در گام اول ۱۷ گزاره مرتبط با اختیارات ولی فقیه از اصول قانون اساسی انتخاب و در گام دوم از گزاره‌های مذکور تعداد ۱۷ مفهوم محوری استخراج شد. سپس در گام سوم تعداد ۱۷ مضمون از مفاهیم استخراج شده استنباط شد. در گام چهارم نیز از مضامین استنباطی تعداد ۱۷ قضیه اولیه و در ادامه با ترکیب قضایای فرعی، ۴ قضیه اصلی استنباط شد.

دست‌آورد نهایی فرآیند استفاده از گزاره‌ها تا تدوین قضایای اصلی در قانون اساسی نظریه زیر ارائه می‌گردد. «اختیارات رهبری، مستند به منشأ شرعی و مقبولیت مردم‌سالاری دینی است و بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ حاکمیت، صیانت و هدایت نظام اسلامی را بر عهده‌دار می‌باشد.»

منابع:

- اشتراوس، آنسلم و کوربین، جولیات، (۱۳۸۷)، *اصول روش تحقیق کیفی، نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها*، ترجمه بیوک محمدی، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- آشنا، حسام‌الدین، (۱۳۹۱)، *مبنایی و روش اندیشه علمی امام صادق (ع)*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ اول.
- دانایی‌فرد، حسن و امامی، سیدمجتبی، (۱۳۸۶)، *استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد*، دانشگاه امام صادق (ع)؛ دو فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان.
- سلیمی، عبدالحلیم، (۱۳۹۰)، *ماهیت نظارت رهبری از قانون اساسی*، فصلنامه معرفت حقوقی، سال اول، شماره اول، پاییز.
- عمید زنجانی، عباسعلی و موسی‌زاده، ابراهیم، (۱۳۸۹)، *نظارت بر اعمال حکومت و عدالت اداری*، تهران: دانشگاه تهران.
- فقیهی، ابوالحسن و علیزاده، محسن، (۱۳۸۴)، *روایی در تحقیق کیفی*، فصلنامه فرهنگ مدیریت.
- مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۱)، *نگاهی گذرا به نظریه ولایت فقیه*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ ششم.
- لقمان‌نیا، مهدی و همکاران، (۱۳۹۰)، *شناسایی مؤلفه‌های هویت ملی در برنامه‌های درسی بر اساس نظریه داده بنیاد*، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۴۰، سال دهم، فصل زمستان.
- مزینانی، احمد، (۱۳۹۷)، *استخراج نظریه حفاظتی از دو سوره مبارکه قرآن با تکیه بر روش داده بنیاد*، تهران: دانشگاه امام حسین (ع) مرکز پژوهش‌های امنیتی.
- مهربانی، امیرحمزه و همکاران، (۱۳۹۰)، *معرفی روش‌شناسی نظریه داده بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)*، فصلنامه مدیریت فرهنگ سازمانی، سال نهم، شماره بیست و سوم، فصل بهار و تابستان. طباطبائی یزدی، سیدمحمدکاظم، تکملة العروة الوثقی، قم: مکتبه دآوری، بی تا.
- میرمحمدی، سیدمحمد، (۱۳۸۳)، *الگوی نظارت و کنترل در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران*، تهران: انتشارات سمت.
- Kendall, J. (1999) *Axial Coding and the grounded theory controversy*. *Western Journal of Nursing Research*, 21(6), 743-757
- Mays, n. and POPE, G. (2002) *Assessing quality in qualitative research; British Medical Journal. Jan.I.pp. 50-52*
- Miles, M. and Huberman, A. (2002) *'Qualitative data analysis: a sourcebok of new methode*, Sage Londen; Beverly Hills
- Stenbacka, Caroline (2001) *Qualitative reserch require concepts of its own*,

